

МУАСИР ҺЭЯТДАН НАҒЫЛЛАР

Нағылларын чогу өстинде халгымызын узаг кечмиши илэ баглы олса да, заман өткүчкө мүхтәлиф дойишкәлиһә уграмышдыр.

Аг сачлы әсрләрин синәсиндән бирәр-бирәр кечиб кәлән бу нағыллар һәр дәфә халгын бәдин тәфәккүрүнүн гүдрәти илэ чылаанмыш, онларын сүжет вә композициясы, дил вә образлары даһа да мүкәмәлләшмишди. Беләликлә дә, шифаһи халг ярадычылығынын ән чоһ ийилмиш нәвләриндән олан нағылын өзүнә мөхсүс стил, динләйичини чәлб әдән ифадә тәрзи, чоһ чәлибәдәр, тә'сирли хүсусийәтләри ярамышдыр.

Әдәбийятымызын тарихи кәстәрип ки, язмышын халг ярадычылығынын әнкин вә түкәнмәз хәлиһәсиндән ярадычылыгга истифадә әтмәси әдәбийяты әнкинләшдири, халг ахыллашдырар, онун бәдин тә'сир гүвәсини артырар. Классик вә муасир әдәбийятымызын бәдин сөрвәтинә нәзәрән кечирдикдә, онларын ән көзәл нүмунәләринин шифаһи халг әдәбийятынын гайнар чәшмәләриндән нәчә усталыгга бәһрәләндирини көрүрүк.

Низамити, Фүзулини, Вагифи, Сабири, Сәмәд Вүргүнү халг шаири әдән амилләрин башлычаларындан бири дә, онларын халг ярадычылығынын бәдин хүсусийәтләрини һәртарәфли мәнмәсәйиб, әри кәдрикчә өз әсәрләринә мүхтәлиф әдәби вәситәләрлә тәбиғ әтмәләриди. Мәһз бәлә бир йолдә кәдрәк нағыл формасындан истифадә әтмәклә ушаглар үчүн муасир һәятдан марағлы әсәрләр яратмағ олар.

Бу сәһәдә фәалийәт кәстәрән М. Рзагулузәдәнин «Өвчү Элишлә гөчәг Айтәкинин нағыллары» язылы әдәбийятын шифаһи халг ярадычылығындан истифадә илэ даһа да чанлы вә марағлы олмасына мисәлди.

Мә'лумдур ки, әсәсән, халгын һәят вә шәшәтин, онун мүбаризәсини әкс әтдирән нағылларын бир гисмидә һейванларын инсан тәрәфиндән әдләшдирилмәси, онларын бир-биринә мүвәсибәти, яшамағ уғрунда мүбаризәләри, файдалы вә зиянкәр олмалары да кәстәриди.

Тәбиғәти, онун мәнзәрәләрини, һейванларын, онларын рәнкәрәклигини чоһ сөвән ушаглар мөвзуу бу аләмдән алынымыш нағыллары даһа марағла охурлар.

М. Рзагулузәдәнин бу чәһәтә хүсуси дигәт әтирмәси һәмнин китабдаки һәр бир нағылдан көрүнүр.

«Өвчү Элишлә гөчәг Айтәкинин нағыллары» башлығы илэ кәч охучуларә чәтдиримыш бу әсәр илин дәрәд фәсли илэ әләгәдәр верилмиш дәрәд нағылдан ибарәтди.

Китаб «Яз нағылы» илэ ачылыр. Бу, «Армыларла айылар»ын нағылдыр.

Чәлибәдәр бир ләвһәнин тәсвири илэ башлыг һиссәдә тәбиғәтин көзәллиһинә әлүдә олан кәч охучу өзүнү хәлән мөшәнин гойнундә һиссә әди, чичәкләрин, рәнкбәрәнк һейванларын сәйринә далыр.

Бу нағыл тәбиғәти ушагларә сәвдирмәклә галмайыб, онларда овулуғ пешәси нағтында тәсәввүр олдыр. Онларә яз фәсәһидә һансы һейванларын, гушларын олғанмасыны әбрәди.

Бүтүн буналарла бәрәбәр «Яз нағылында» һеч бир кәсә зиян вермәйән арыларын ишләклиһи, зәһмәти сөвмәләри, сөйгүнчү, тәланчы айынын вәһишәлиһи кәстәрилмишди.

Мүәллиф, ачкөз, мүфтәхәр айы өздүрүлдүктән сонра өз фикрини үмүмләшдирәрәк языр:

«... Сөйгүнчүнүн — тәланчынын Ахыры бах бәлә олар...».

Китабдаки бүтүн нағылларда сөйгүнчү айы, ачкөз чанавар вә һийләкәр түлкүбә гаршы гөүлмүш өвчү Элишлә гөчәг Айтәкин кимсәләрә көмәк әдән, дара дүшән күчсүзләрин һарайына чәтән, чәтинликләри арадан галдыран, яшлыларә һөрмәт әдән, зәһмәт сөвән, сәдәгәт вә мөһрибәндлик кими көзәл сифәтләри өзләриндә чәмләшдирән истиғанлы ушаглардыр.

Мүәллиф бу нағылларында Элишлә Айтәкинин синасында «инсан кәрәк хейрхәһ олсун, зәһмәти, коллективи, вәтәни сөвсин!» фикрини ашыламағи мөгсәд кәтүрмүшдүр.

Китабда верилән икинчи нағыл «Яй нағылы»дыр. Бу, «Тайгулаг довшанла ачкөз чанавар» нағтындадыр.

Бу нағыл гурулушу, сүжети әтибарилә бир гәдәр «Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм»ү хәтирләди.

М. Рзагулузәдә бу ики—яз, яй нағылларында арыларын, айыларын, довшанларын, гурдларын, гушларын, бөчәкләрин хәсийәтләрини тәсвир әтмәклә кәч охучуларына өйрәди ки, тәбиғәт вә биолокия аләминдә яшамағ уғрунда һәмнишә мүбаризә кәди. Күчлүләр күчсүзләри өзир, өйир. Ер үзәриндә хейри шәрхән айыран, әмин-аманлығ сөвән, һәр чүр һағмызлыгын, сөйгүнчүлүг вә тәланчылыгын дүшмәни шүүрлу адамлардыр, һәм дә бизим совет адамлардыр. Вәтәнимиздә яшагын инсанлар хошбәхт вә фирәван өмүр сүрүрләр. Биздән узаг өлкәләрдә мөзлүмларын һесабына күн кечирән айы кими, гурд кими ачкөз адамлар вардыр.

Китабдаки «Найыз нағылы», «Боз бүлбүлүн нәғмәләри» мәдә бу мөвзуа, һағсызлыгларә һәсәр олунмушдур.

Кәч охучу «Боз бүлбүлүн нәғмәләрини» динләркән көзләринин гаршысындан әдәләтсизлик үстүндә гурулмуш бир дүнянын үрәк ағрыдан ләвһәләри кечир. 0,

дарысгал, гаранлығ, һәмли дахмачыгында, гыздырма ичиндә янан кичик бир гызын олүмүнү, өвләд мәһәббәти үзүндән бир дәнә портгала үстүндә һабә әдилән йохсул ананы көрүр; 0, дахмачыгын янындаки бағлы-бағчалы сарайы, һәмнин сарайда мәчлис гуран гүдүрүмүш ханын бүлбүл әгиндән кәбәк кәдирмәсини вә башга бу кими вәһишә һәрәкәтләрини көрүр...

Ағалар вә гуллар дүнясынын бу тәздәли сәһнәләри кәч охучуну, һабәлә нағылны иштиракчысы вә динләйичиләри олан Элишлә Айтәкини һәйвәчәлә кәтирмәйә билмәз.

М. Рзагулузәдә нағылда һеч бир риторик, мүчәррәд ричәтләрә йол вермәдән, конкрет һадисә вә бәдин ләвһәләрә бизим совет ушагларынын, совет халгынын һәятынын яд өлкәләрдәки адамларын һәят тәрзиндән мугәйиһә әдилмәйчәк дәрәжәдә үстүн олмасыны кәстәрмишиди. Буну: «Бизадә гал» дейән Айтәкинә боз бүлбүлүн вердлийи чавабдан да көрүрүк:

— Бу әлләрдә
Гызыл күлү шән көрәндә,
Дагда ләлә, багда чичәк,
Кой чәмән, күшән көрәндә,
Сизин кими балалары
Дейиб күлүшән көрәндә,—
Үрәкдән шән кәлир нәғмә!
Севинчлә йүксәлир нәғмә!...
Яд әлләрдә, яз күнүндә
Чән бүрүбәндә дағлары...
Көзләри яшлы көрәндә
Көрпә-көрпә ушағлары —
Фәрид тәк йүксәлир нәғмә!
Үрәкләри дәлир нәғмә!...
«Найыз нағылы» боз бүлбүлүн бу сөзләрилә битир:

Һара кетсәм кәләчәйәм;
Юрдүм-ювам бу ерләрдир!
Мән ки, бурдә доғулмушам,
Элим-обам бу ерләрдир!
Ушағ әдәбийятында ичтиман-сияси мәсәләләри һеч бир сүн'итийә йол вермәдән ушағ психолокиясына уйғун тәрәдә тәбиғи дилдә ифадә әтмәк сәнәткарлығ истәйир.

«Найыз нағылындаки «Боз бүлбүлүн нәғмәләри» ушағларымызын бәдин тәфәккүрүнүн формалашмасында, сияси-ичтиман бахышларынын чичәкләнмәсиндә сәһәр шәфәгләри гәдәр тә'сирлиди.

Халг ярадычылығынын бәдин хүсусийәтләриндән ярадычылыгга истифадә әдиләб, язылмыш бу нағыллар марағлыдыр;

«Боз бүлбүлүн нәғмәләри» иһә сөйгүнчү вә тәланчыларә, һәбсханалар тикдириб, мүһәрибә гызышдыранларә иһфәт вә гәзәб бәсләйән халгымызын мүгәддәс вәтән-пәрвәрлик һиссәләрини тәрәннүм әди.

Сонунчу «Гыш нағылы»дыр ки, «Өвчү Элиш өвдә» әдланыр. Бурада мүәллифин ирәли сүрдүйү фикир бұдур: коллективи сөвмәк ләзимдур, тәклик инсану учурума, олүмә апарар.

Китабдаки бүтүн нағыллар өвчү Элиш вә гөчәг Айтәкинлә бағлы олдуғуна көрә «Гыш нағылы» да өввәлки һадисәләрини давамә, Элишлә Айтәкинин башына кәлмиш мәчәрәләрини сонунчуәдур.

Бу нағыл ала бир усталыгга гурулмушдур ки, өзүндән габакы нағылларда иштирак әтмиш образлар: бала довшанлар, боз бүлбүл охучунун көзү гаршысында бир даһа чылааныр, тайгулаг иһә әсәс иштиракчылардан бири кими енә дә бурададыр.

«Өвчү Элишлә гөчәг Айтәкинин нағылларында» чөрәян әдән һадисәләр әсәрин гәһрәманлары Элиш вә Айтәкинлә әләгәдәр олуб, фәсилләр арасында мөһкәм бир заман вәддәти ярадыр. Нағылларда иштирак әдән Элиш, Айтәкин бүтүн әсәр бою дигәт мәркәзиндә дуран мүсбәт гәһрәманлардыр. Бу сүрәтләр мүәллиф тәрәфиндән һәсәслигга ишләнмишди. Виачә «Өвчү Элишлә гөчәг Айтәкинин нағыллары»ны ушағлар үчүн язылмыш мәнзүм повест һесаб әтмәк олар.

М. Рзагулузәдә ушағларымыз үчүн алашыглы, сәдә бир дилдә язан, тәшбих вә мүбәлигәләрдән ериндә истифадә әдән сәнәткардыр. Ләкин ери кәлимишән кәстәрәк ки, 0, шә'рин ән вәчиб мәсәләриндән олан, ушағ үчүн музитини гаврамагда она көмәк әдән гәфийәни бә'зән яддан чыхарыр вә я ону сәйрәк ишләди. Мәсәлән:

Хан гудурду деди:
— Үзүн
Бунларын да башларыны!
Өтләрини чәкин шишә,
Гатын өз йолдашларына!
Некәр бизә әл атаңда,
Хан чыгырды:
— Пох бир арам!
Гоша-гоша бурах, кәрәк
Мән бунлары
Түфәнк илэ кәйдә вурам!
Гой көрсүнләр гонағлар да
Түфәнк атмағ нәчә олар (сәһ. 68).

Әсәрдә «лаш», «бах» кими сөзләр һәддидән артығ ишләдилмишиди. Фикрив ифадә әдилмәсиндә йығчамлыга бә'зән аз дигәт верилдигиндән мәтләб ерсиз оларағ узадылыр, шә'рин сәлислиһинә фикир верилмир.

«Гыш нағылы»нда Элишин өвдә икә дәфә атыб сайығламасы әсәрә әкинәсәклик кәтирир.

М. Рзагулузәдә ушағ әдәбийятымыза «Өвчү Элишлә гөчәг Айтәкинин нағыллары» илэ көзәл вә орижинал бир һәддийә вермишиди.

Кәч вә азяшылы охучулар нәсли өз сөвмиш шаириндән даһа марағлы вә ени әсәрләр көзләйир.

ШЕ'РИМӘ ҺЭЯТ ВЕРӘН...

Язын кылы нәфәси,
Чайларын зүмүмәси,
Эли гүдрәтли сәси,
Ше'римә һәят верири,
Гол верири, ганад верири.

Күнәш ерә нур сачыр,
Гушлар ювадан учур,
Гәмсәз көрпәм дил ачыр,
Ше'римә һәят верири,
Гол верири, ганад верири.

Ағачларда күдүр нар,
Ағ дон кейиб тардалар,
Мәктәб яшлы балалар
Ше'римә һәят верири,
Гол верири, ганад верири.

Нәш'әм халгын нәш'әси.

Сымаз көнүм шишәси,
Буруғларын мөшәси,
Ше'римә һәят верири,
Гол верири, ганад верири.

Араз ахыр ләз кими,
Ән ширин хәл кими,
Яхши бир вусал кими
Ше'римә һәят верири,
Гол верири, ганад верири.

Гызаралда кей үзү,
Артыр көнүмүн сөзү,
Яхшы ше'рин өзү
Ше'римә һәят верири,
Гол верири, ганад верири.

Мәдинә КҮЛКҮН